

צוואה משנת 1842 – תרומה למען החזרת היהודים לירושלים

מרגלית שילה

ההתעניינות הנוצרית בארץ-ישראל, שהתעוררה בלהט במאה הי"ט, מצאה את ביטוייה בהקמתם של מוסדות חדשים, בספרות המילניסטית, בתיירות גואה ועוד. פירות המחקר החדש, החושף את הפעילות וההגות שנלוותה אליה, מעשירים את ידיעותינו בתחום זה בגוללם מסכת עשייה רחבה ומגוונת.¹ ברצוננו להאיר מציאות זו מזווית נוספת, באמצעות מקורות משפטיים.

במאמרו המאלף אודות 'חשיבותה של ערבית להיסטוריה יהודית'² מרחיב אמנון כהן את הדיבור על חשיבותם של ארכיוני בית-הדין העות'מאני כמקור היסטורי. כאן ברצוננו להשתמש במקור הלקוח מקובצי פסקי-דין אנגליים. המדובר בצוואה ובפסק-דין בדבר תקפותה, שנכתבו באמצע המאה הי"ט, אשר ממחישים את האווירה המיוחדת שנלוותה להתעניינות הנוצרית בארץ הקודש.³

הצוואה נכתבה בשנת 1842 באנגליה על-ידי נדיר בקסטר (Nadir Baxter), איש עות'מאני ונוצרי מאמין. בצוואתו הוריש בקסטר כסף רב לצדקה.⁴ אחת מתרומותיו הגדולות, אלף ליש"ט, הועיד לשם עידוד שובם של יהודים לירושלים. בקובץ של פסקי-דין מובא קטע מלשון הצוואה, וזה נוסחו בתרגום:

אלף ליש"ט האחרים, חלק מרכושי הפרטי שהחוק מתיר שיכונן למטרות צדקה, ישולמו למגבית תרומות, שאני מאמין בכנות ומתפלל ברצינות כי יתחילו להיאסף במהירות תחת החסות של הכנסייה והאומה המועדפות עלינו כל-יכך, כעדות לאמונה הנוצרית, לקראת השיבה הפוליטית⁵ של היהודים לירושלים ולארצם; שכן אני מאמין במצפון מלא

- * תודה לאישי, שמואל שילה, אשר הביא לידיעתי את נוסח הצוואה ופסק-הדין, נושאי רשימה זו.
- 1 ראה, לדוגמה: 'בן-אריה, ספרות הנוסעים המערביים לארץ-ישראל במאה הי"ט כמקור היסטורי וכתופעה תרבותית', קתדרה, 40 (תמוז תשמ"ו), עמ' 159-188; 'אריאל, ירומה אמריקנית להקמת מדינה יהודית: ויליאם בלקסטון והעצומה של 1891', קתדרה, 49 (תשרי תשמ"ט), עמ' 87-102; 'בן-ארצי, יוהנס צלר: שליח לנצרת ולארץ הקודש', קתדרה, 50 (טבת תשמ"ט), עמ' 73-97; 'י' שביט, "ארץ צלצל כנפיים" וגאולת ישראל: תעודה מילניסטית מירושלים, 1847', קתדרה, 50 (טבת תשמ"ט), עמ' 98-110.
 - 2 א' כהן, 'חשיבותה של ערבית להיסטוריה יהודית: פכים מירושלים העות'מאנית', קתדרה, 50 (טבת תשמ"ט), עמ' 59-72.
 - 3 פסק-הדין המקורי נמצא ב-PRO, C 33/997, pp. 1106-1107. פסק-הדין מובא בדפוס בשני מקומות, בשינויי נוסח קלים: 20 L.J.Ch. 549; 64 E.R. 916 (Habershon v. Vardon (1851)).
 - 4 בין המוסדות המיסיונריים שזכו בתרומותיו היו: 'The Clergy Aid Society Fund', 'The London Philo-Judaic Society'.
 - 5 כפי שצוין בהערה 3, הצוואה מובאת בשני קובצי פסקי-דין שונים. באחד מהם מופיעה המלה 'פרקטית' במקום 'פוליטית'. ואולם, הנוסח הנכון הינו 'פוליטית', והדבר מתאשר על-פי כתב-היד שמצוי ב-PRO.

N. 6.
 H. Bruce } Between Matthew Habershon &
 Richard James and James Bourdillow - Pts
 Mary Anne Vardon and Her Majesty's
 Attorney General - Defts
 And Between Richard James, Matthew
 Habershon & James Bourdillow - Pts.
 Mary Anne Vardon - Deft

Tuesday 30th May 1851.

These Causes coming on the 9th day
 of June 1849 to be heard & debated before
 this Court in the presence of Counsel learned
 on all sides this Court ordered Verne Maitland
 sh^d be refer^d to the Clerk of this Court to show
 in what order of the said Pts. the said
 Matters be tried in the said Causes

named not specifically bequeathed come to the hands of the said Pts. (they consent to read) and the Deft. Mary Anne
 Vardon the exec^r & est^r of the s^d Testator or any or ev^r of them or to the hands of any or of several of them by their
 or any or either of their order or for their or any or either of their use or that the s^d Master sh^d take
 an o^{ath} of the s^d Testator's debts & funeral exp^s & of the legacies given by his Will & that the s^d Master sh^d be
 to compute intⁿ on the s^d Testator's debts carry intⁿ after such rate of intⁿ as they respectively carry & on the s^d Leg^s from the time
 that the rate directed by his s^d Will & Codicil & where no time of paym^t or rate of intⁿ was as they directed them at
 the rate of 5 per cent per Ann^m from the end of 1 year from the death of the s^d Testator and it was ord^d that the s^d Testator's
 personal est^r not specifically bequeathed sh^d be applied in paym^t of his debts & funeral exp^s in a due course of admⁿ & then
 in paym^t of his Leg^s but that was to be with^ot prejudice to the question as to what part of the Charity Legacies bequeathed
 by the Will and Codicils of the s^d Testator might be void and it was ordered that the clear residue of the Testator's
 personal est^r not specifically bequeathed sh^d be paid into the Bank to the credit of the house "Habershon v Vardon" subject to
 the first order of this Court and it was ord^d that the s^d Master sh^d inquire & state to the Court whether James Henrich
 & Elizabeth Baxters in the s^d Testator's Will named was living or dead & if dead when did she die & what was her age
 at the time of her death and that the s^d Master sh^d inquire & state to the Court what was the date of the s^d Testator's Will
 or at the time of his death any or of contributions had been commenced to be raised under the sanction of the Church
 and Session or otherwise towards the Political betterment of the Jews to Jerusalem & their own Land & what was

קטע מתוך פסק-הדין
 (יהודי ירושלים מוזכרים
 בשורה התחתונה)

שייסוד הבישופות הירושלמית על-ידי הכנסייה האנגליקנית היגו ההתחלה הממשית של
 המעשה הגדול ומלא החמלה של האל כלפי ציון, שיתגשם במועדו. וכן אני מקים
 נאמנות בסך של 500 ליש"ט מרכושי הפרטי, המיועדים למטרות צדקה כפי שהחוק מתיר
 לי, שיחולקו וישולמו לקרן של הבישופות, כאמור.
 כמה עניינים בצוואה מעוררים את תשומת-לבנו המיוחדת:
 א. הכותב רואה בהקמת הבישופות האנגליקנית בירושלים אקט המהווה את ההתחלה
 הממשית של המעשה הגדול ומלא החמלה של האל כלפי ציון. על הקמת הבישופות הוכרז
 באנגליה בשלהי 1841, ואילו הבישוף הראשון, שלמה אלכסנדר, יהודי מומר, הגיע לירושלים
 בינואר 1842, בשנת כתיבת הצוואה. הקמת הבישופות האנגליקנית, בשיתוף עם הכנסייה
 הפרוטסטנטית בפרוסיה, היתה פעולה פרוטסטנטית בקנה-מידה חדש בארץ הקודש. בתקופת
 כהונתו הקצרה בירושלים השקיע הבישוף אלכסנדר מאמצים רבים בפעילות מיסיונרית בקרב
 יהודים. נראה כי המעשה עורר, גם אצל כותב הצוואה, תחושה עזה של 'אתחלתא דגאולה'
 נוצרית.
 ב. המוריש ראה בתרומתו התחלה של מגבית בקנה-מידה גדול, שתיכון תחת חסות הבישופות
 האנגליקנית.

6 לתיאור האווירה המיסיונרית שאפפה את הבישופות הירושלמית ראה: מ' אליאב, ארץ ישראל ויישובה במאה
 ה"ט, ירושלים 1978, עמ' 58. וכן ראה: ש' ספיר, 'מקורות חברות המיסיון האנגליקנית שפעלו בירושלים
 ובארץ-ישראל עד למלחמת-העולם הראשונה', קתדרה, 19 (ניסן תשמ"א), עמ' 155-170; הג"ל, 'הבישוף בליית
 ומפעלו בירושלים: קולג' סט. ג'ורג', קתדרה, 46 (טבת תשמ"ח), עמ' 45-64.

ג. כספי התרומה, אלף ליש"ט, יועדו לסייע להגשמת האמונה הנוצרית 'בשיבה הפוליטית של היהודים לירושלים ולארצם'. בלשון הצוואה אין אף רמז לאופן שבו יש להשתמש בכסף, דהיינו כיצד לזרו את שיבת היהודים לירושלים. המוריש הביע את האמונה המשיחית הידועה כי שיבת היהודים לציון היא ההוכחה לאמונה הנוצרית. לפי השקפתו, עידן הגאולה החל כבר בייסוד הבישופות האנגליקנית בירושלים. המוריש הועיד סכום כסף נוסף, 500 ליש"ט, לבישופות. הדברים מדברים בעד עצמם; עולה מהם עוצמת התחושה הנוצרית בדבר יתכנות שיבת היהודים לארץ-ישראל. מנוסח הצוואה מתברר כי המוריש סמוך ובטוח כי תוך זמן קצר תחל פעולה למען חזרתם הפוליטית של היהודים לירושלים ולארץ-ישראל. הקמת הבישופות האנגליקנית בירושלים ותרומתו בסך אלף ליש"ט, הם בעיניו צעדים ראשונים בדרך להגשמת חזון הגאולה.

לאחר מות המוריש, תשע שנים לאחר כתיבת הצוואה, בשנת 1851, נידונה הצוואה בבית המשפט. בקבצים שלפנינו מובאים דברי השופט בקיצור:

המתנה בסך אלף ליש"ט לא היתה צוואה של צדקה, ולכן היא בטלה. אם ניתן להבין אותה באופן כלשהו, הרי זה על-מנת שתעורר מהפכה במדינה ידידותית. יהודים יכולים עתה לגור בירושלים. ואם הכוונה הינה לשם השגת כוח פוליטי, הרי סיוע להשגת מטרה זו אינו עולה בקנה אחד עם יחסינו הידידותיים עם השולטן התורכי.

נימוקיו של השופט סר נייט ברוס (Knight Bruce), לביטול הוראה זו בצוואה מעיד על ההתייחסות הרצינית לאפשרות שהיהודים ישיגו כוח פוליטי בארץ-ישראל בטווח זמן הנראה לעין. השופט פסל הוראה זו שבצוואה בטענו שאין לראות בתרומה זו צדקה. לדבריו, סכום כסף זה מיועד לעידוד 'מהפכה' בארץ ידידותית. הוא ציין כי יהודים יכולים כרגע לדרור בירושלים, אך אם רצה המוריש לתת בידיהם כוח פוליטי, הוא מתיירא שמא תרומה זו תפגע ביחסים התקינים שבין בריטניה לבין האימפריה העות'מאנית.

הן המוריש והן השופט התייחסו אפוא אל אפשרות בואם של היהודים לירושלים וחזוק היישוב היהודי בה, כאל אפשרות הניתנת למימוש בהווה. האחד ייחל לה, ואילו השני חשש מן ההשלכות הפוליטיות שתתלוונה אליה.

ייחודו של מקור זה בהיותו תגובה חילונית, הלקוחה מחיי היומיום, לכמיהה דתית-משיחית. תגובה זו, המתייחסת ברצינות רבה כל-כך לאפשרות שובם של היהודים לארץ הקודש, מהווה הוכחה נוספת לחשיבות שראוי לייחס לפעילות הנוצרית בענייני ארץ הקודש במאה הי"ט. מעבר לחשיפה מדוקדקת של פרטי העשייה הנוצרית, יש מקום לנסות ולברר את השפעתה על הציבור היהודי בארץ ובתפוצות. ייתכן שלימוד מפורט ורחב של תופעת ההתעניינות, הלא-יהודית והיהודית גם יחד, בארץ הקודש, שעלתה כבר במחצית הראשונה של המאה הי"ט, יכול לסייע להבנת הופעתם של מבשרי הציונות.⁷

7 במחצית המאה הי"ט השכר השנתי באנגליה לפועל בלתי מיומן היה 20-41 ליש"ט, ואילו פועל מיומן השתכר 73-60 ליש"ט. ראה: S.G. Checkland, *The Rise of Industrial Society in England 1815-1886*, London: 1964, p. 232; J.H. Clapham, *An Economic History of Modern Britain: The Early Railway Age 1820-1850*, Cambridge 1950, p. 548

8 ראה: י" כץ, 'לביורור המושג "מבשרי הציונות"', לאומיות יהודית, ירושלים תשל"ט, עמ' 263-284; ש' אטינגר, 'ייחודה של התנועה הלאומית היהודית', ב'צ' יהושע וא' קידר (עורכים), אידיאולוגיה ומדיניות ציונית, ירושלים 1978, עמ' 9-20.